

**Života na hraně: Souvislosti mezi těžbou uhlí a sociální
marginalizací v severních Čech**

Bakalářská práce

2018

Prohlášení

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích 1. 7. 2018

Tomáš Jirutka

Poděkování

Děkuji PhDr. Haně Synkové, PhD. za užitečné rady a přátelský přístup při psaní této bakalářské práce. Také bych rád poděkoval mé rodině.

NÁZEV

Života na hraně: Souvislosti mezi těžbou uhlí a sociální marginalizací v severních Čech

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá externalitami povrchové těžby hnědého uhlí v severních Čechách a tím, jaké jsou možné souvislosti mezi těžbou uhlí a sociální marginalizací. Pro vlastní terénní výzkum jsem si vybral města Horní Jiřetín a Litvínov.

V první části práce je popsána historie severních Čech, kde se soustředí na historii těžby hnědého uhlí, migraci obyvatel a také environmentálních hnutí. Tyto kapitoly jsem zasadil do práce pro celkový kontext se současností. Druhá část propojuje terénní výzkum s koncepty environmentálního rasismu a aktérství.

KLÍČOVÁ SLOVA

environmentalismus, aktérství, marginalizace, těžba uhlí, environmentální rasismus

TITLE

Life on the edge Relations between coal mining and social marginalisation in Northern Bohemia.

ANNOTATION

The thesis deals with research in externalities of coal mining and what are the relations between coal mining and social marginalisation in Northern Bohemia. For my research i choose as a field Horní Jiřetín and Litvínov.

The first part of the thesis contains history of Northern Bohemia, history of coal mining, migration and environmental movement, these parts are in the thesis for context with present days. The second part connect my fieldwork with concept of enviromental racism and agency.

KEY WORD

environmentalism, agency, marginalization, coal, mining, environmental racism

Úvod.....	9
1 Metodologie.....	12
1.1 Cíle výzkumu	12
1.2 Východiska výzkumu a jejich metodologické implikace	13
1.3 Postupný proces analýzy a použité metody.....	13
1.3.1 Časový harmonogram terénní fáze.....	13
1.3.2 Zdroje dat a metody výzkumu.....	14
1.4 Metody.....	14
1.5 Vstup do terénu	15
1.6 Některá omezení výzkumu a etická rizika.....	16
2 Stručná historie těžby uhlí v severních Čechách	17
2.1 Počátky těžby.....	17
2.2 Poválečné uhelné dobývání a nástup komunistické ideologie.....	19
2.3 Migrace v pohraničí severních Čech ve 20. století	20
2.4 Současnost.....	21
3 Environmentální hnutí.....	22
4 Environmentální antropologie	26
4.1 Environmentální rasismus	27
4.2 Environmentální aktérství	29
5 Analýza současných vlivů a kontextů těžby.....	31
5.1 Sociální marginalizace	31
5.2 Prekarizace bydlení.....	34
5.3 Sociálně vyloučená lokalita - Janov	38
6 Závěr.....	41
Literatura.....	44

Úvod

Bakalářská práce se zabývá souvislostmi mezi povrchovou těžbou hnědého uhlí v severních Čechách a sociální marginalizací. Na základě historického, politického a ekonomického vývoje regionu zkoumá jeho současnou sociální situaci. Text se také soustředí na rozdílné přístupy k environmentálním a sociálním politikám a na jejich společné důsledky. Práce je založena na vlastním kvalitativním terénním výzkumu. Tento výzkum si kládá otázku: Jaké jsou možné souvislosti mezi povrchovou těžbou uhlí a sociální marginalizací v severních Čechách, přičemž jsem se zaměřil na města Horní Jiřetín a Litvínov. Horní Jiřetín se nachází v těsné blízkosti velkolomu ČSA¹, žije zde asi 2 500 obyvatel. Litvínov je od tohoto lomu vzdálen asi dva kilometry, v Litvínově žije asi 24 000 obyvatel.

Vedle diskurzu o sociálních problémech se tato práce věnuje také částečně i environmentálnímu diskurzu, a to zejména otázce takzvaných územních ekologických limitů těžby hnědého uhlí a dopadům těžby na krajinu, přičemž projekt bude sledovat politickou situaci na státní a krajské úrovni, které se těmto environmentálním otázkám věnují a participaci místních obyvatel v těchto politikách. Obě města jsou propojena hromadnou městskou dopravou a téměř na sebe navazují. Mezi Horním Jiřetínem a Litvínovem se nachází nechvalně známá sociálně vyloučená lokalita Janov, spadající pod správu města Litvínov. Na sídlišti se vyskytuje, podobně jako u jiných sociálně vyloučených lokalit, vysoká nezaměstnanost, výroba a distribuce ilegálních drog, konzumace drog, lichvářství, gamblerství a tak dále. Ve vztahu k tématu vyloučené lokality se práce bude zaměřovat na veřejnou politiku a také na instituce, které se touto lokalitou zabývají. Výzkum se zabývá

¹ Povrchový důl Československé armády, který je v těsné blízkosti města Horní Jiřetín

koncepty jako environmentální antropologie, environmentální rasismus či nespravedlnost, aktérství a v tomto případě environmentální aktérství.

Horní Jiřetín i Litvínov mohl v minulosti potkat stejný osud jako desítky jiných obcí a měst, které musely ustoupit těžbě hnědého uhlí. Po sametové revoluci v roce 1989 a změně režimu byla vytvořena nová energetická koncepce, která počítala s útlumem těžby a spalování fosilních paliv. Proto také byly ustanoveny takzvané územní ekologické limity těžby uhlí a za tyto limity by v budoucnu těžba pokračovat neměla. Začátkem devadesátých let ale také probíhala divoká privatizace státních podniků a to včetně právě uhelných společností v Severních Čechách, známý je například případ Mostecké uhelné.² Tyto privatizace otevřely prostor pro lobování ze stran uhlobaronů,³ kteří se snažili na státní úrovni o prolomení územních ekologických limitů těžby, což by mělo za důsledek nejen další devastaci už tak poškozeného přírodního prostředí, ale v některých případech i bourání dalších měst. Horní Jiřetín, jedno z těchto měst, musel tak dlouhá léta čelit tomuto nátlaku a překerní situaci, a to nejen ze stran těžařů, ale i dalších spekulantů, kteří se snažili skupovat pozemky ve městě, aby je poté mohli sami výhodně prodat těžební společnosti. Obyvatelé Horního Jiřetína a zdejší environmentální hnutí, se od samého začátku vehementně staví proti prolamování územních limitů. Horní Jiřetín a přilehlá vesnice Černice by v případě prolomení limitů na lomu Československé armády musely být zbourány. Lom ČSA v dnešní době patří společnosti Severní Energetická, která současně vlastní i několik uhelných elektráren.

Během 20. století se krajinný ráz i společnost měnila, a to zejména v závislosti na těžbě uhlí. Se vzrůstající energetickou náročností průmyslového odvětví se velká část těžkého průmyslu vázala právě na severní Čechy, zároveň vzrůstala i poptávka po větší pracovní síle, jak pro kvalifikované tak i nekvalifikované pozice. Po druhé světové válce a odsunu velké

² Mostecká uhelná byla v minulosti několikrát vytunelována a její případ skončil ve Švýcarsku (více v další kapitole)

³ Výraz „uhlobaron“ se běžně používá v severních echách, označuje vlastníka uhelné společnosti

částí sudetských Němců, kteří často zastávali právě tyto kvalifikované pozice, musel tehdejší stát řešit nedostatek pracovních míst, i s ohledem na budoucnost, kdy se měla samotná těžba a další průmyslová odvětví rozšiřovat. Stát tedy přesouval různé lidi z nejenom z vnitrozemí Česka, ale i ze Slovenska, Podkarpatské Rusi nebo Rumunska. Naopak pro roce 1989 a útlumu těžby a průmyslu se Severočeský kraj stává územím, ve kterém je nejvyšší nezaměstnanost v ČR.

V současné době byly prolomeny limity na lomu Bílina, který mnou zkoumané lokality bezprostředně neohrožuje. O prolamování dalších územních limitů se – alespoň na státní úrovni – s největší pravděpodobností v nejbližších měsících vést debata nebude. Nicméně s každou nově zvolenou vládou se může toto téma znovu otevřít. Příznivci prolamování limitů sázejí hlavně na argumenty zaměstnanosti a energetické soběstačnosti, navzdory další devastaci životního prostředí a bourání měst.⁴

⁴ Externality plynoucí z těžby fosilních paliv nenesou pouze lokální rizika, ale i globální. Což v současné době, kdy se naprostá většina klimatologů shoduje na tom, že globální společnost stojí na hraně katastrofy způsobené klimatickými změnami a tudíž by měla hledat alternativní zdroje energie. K tomu se také Česká Republika zavála na Pařížském klimatickém summitu v roce 2016.

1 Metodologie

Předkládaný výzkum je realizovaný jako bakalářská práce na katedře sociální a kulturní antropologie Univerzity Pardubice. Text vychází z terénního výzkumu realizovaného v letech 2017/2018 v Litvínově a Horním Jiřetíně. Částečnou inspirací pro tuto metodologickou kapitolu byla práce „*Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově*“,⁵ jelikož můj výzkum na ni v některých kapitolách navazuje. Konkrétně mi byla sympatická její struktura pro její dobrou srozumitelnost a příbuznost s mým výzkumem.

1.1 Cíle výzkumu

Základním cílem výzkumu je analýza sociální situace v Litvínově a Horním Jiřetíně, kde jsem zkoumal, jaké jsou možné souvislosti mezi povrchovou těžbou hnědého uhlí a sociální marginalizací. Výzkum se věnuje analýze životního prostředí a člověka zasazeného do tohoto prostředí.

Abych naplnil vytyčený cíl, budu se věnovat:

- a) Analýze historického, ekonomického a politického vývoje
- b) Analýze environmentálních a sociálních politik
- c) A základnímu zhodnocení dopadů těžby na společnost

Výzkum navazuje na několik vybraných výzkumů realizovaných v severních Čechách v minulých letech (viz. Seznam literatury).

⁵ Zprávu zpracoval SPOT – Centrum pro společenské otázky z.s. na základě zakázky pro Agenturu pro sociální začleňování. Trlifajová L., F. Pospíšil, P. Kučera, B. Matysová, B. Kissová. 2015. Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově. SPOT – Centrum pro společenské otázky, z.s. Dostupné z: http://centrumspot.cz/wp-content/uploads/2016/07/SPOT_-_vyzkumna_zprava_-_Nulova-tolerance-v-Litvinove-a-Duchcove.pdf [28.6.2018]

1.2 Východiska výzkumu a jejich metodologické implikace

Téma územních ekologických limitů těžby uhlí v severních Čechách je v rámci ochrany životního prostředí velmi známé, je spojováno především s bouráním měst a obcí v druhé polovině 20. století, kdy kvůli rozšiřování uhelných lomů zaniklo více než sedmdesát měst a obcí, mezi které patřilo například i historické centrum města Most. Propojeny s tímto tématem jsou také negativní dopady na zdraví a vysoká nezaměstnanost.

V rámci zpracování předkládaného výzkumu jsem proto vycházel z předpokladu, že sociální marginalizace souvisí s ničením životního prostředí povrchovou těžbou uhlí, a to právě na základě historického, politického a ekonomického vývoje daného regionu.

1.3 Postupný proces analýzy a použité metody

V první části výzkumu jsem kladl důraz na analýzu dostupné literatury, která se týká historického, politického a ekonomického vývoje. Na první část navázala analýza širšího kontextu utváření veřejných a environmentálních politik. Následoval samotný vstup do terénu, analyzování dostupných internetových zdrojů a medií. Posledním bodem bylo samotné zhodnocení souvislostí mezi povrchovou těžbou uhlí a sociální marginalizací.

1.3.1 Časový harmonogram terénní fáze

Po izolovaných návštěvách terénu v roce 2017 následoval intenzivní terénní výzkum na jaře roku 2018, od února do května, přičemž každý měsíc jsem v terénu trávil jeden týden. Následně jsem do terénu mimo naplánované týdny uskutečnil také několik kratších výjezdů, a to zejména za účelem získání doplňujících informací. Zároveň byla zpracovávána sekundární data (médiá, internetové zdroje apod.).

1.3.2 Zdroje dat a metody výzkumu

I. Terénní výzkum - Rozhovory: V rámci předkládaného výzkumu byly realizovány hloubkové i kratší rozhovory s obyvateli Horního Jiřetína a Litvínova. V Horním Jiřetíně jsem realizoval 8 hloubkových a 6 krátkých rozhovorů s dlouhodobě žijícími obyvateli. Některé z nich byly nahrávány. V Litvínově jsem realizoval 3 hloubkové rozhovory a 5 krátkých rozhovorů. Při zúčastněném pozorování v terénu jsem se zaměřoval na veřejně přístupná místa a jejich využití. Toto zúčastněné pozorování mělo dvě roviny: přes den jsem si všiml kde a v jakých skupinách se lidé po Horním Jiřetíně a Litvínově pohybují, a ve večerních hodinách jsem navštívil několik místních podniků, přičemž jsem si záměrně vybíral podniky různých cenových kategorií. Jako zajímavá se ukázala otevřenost a komunikativnost lidí, která se – podle mého subjektivního soudu - právě odvíjela podle cenové kategorie daného podniku (v nižších cenových kategoriích se mi dařilo lépe navazovat kontakt).

II. Sekundární zdroje: V rámci výzkumu jsem pracoval s veřejně dostupnými daty od státních institucí a místních medií.

1.4 Metody

Výzkum, jehož výstupem je tento text, zahrnoval tři fáze. Vstupní analýzu existující literatury (deskresearch), mezi kterou patří environmentální a sociální výzkumy realizované v severních Čechách za posledních 20 let, literatura z vybraných antropologických publikací, zabývající se aplikovanou, environmentální a ekologickou antropologií a literatura týkající se historického, politického, ekonomického a environmentálního vývoje regionu. Jako další, stěžejní metoda byl zvolen terénní výzkum v Litvínově, Horním Jiřetíně (hloubkové rozhovory a zúčastněné pozorování). Při výběru informátorů se mi jako efektivní osvědčila

metoda takzvané „sněhové koule (Snowball),“⁶ nicméně se tato metoda osvědčila hlavně v Horním Jiřetíně a to i navzdory některým jejím nevýhodám, jakými jsou například nabalování lidí z jedné sociální sítě, kdy může docházet ke zkreslení dat. Proto jsem v dalších částech svého terénu používal také tzv.: výběr intenzivních případů (intensive case sampling), který je založen na výběru takových informátorů, o kterých jsem se domníval, že reprezentují danou, zkoumanou problematiku (Toušek 2012: 59 in Hirt 2012: 59). Poslední metodou bylo analyzování sekundárních statistických dat a dalších zdrojů. Během času stráveného v terénu, jsem se také věnoval audio-vizuálnímu sběru dat.

1.5 Vstup do terénu

Do terénu jsem nevstupoval poprvé, nýbrž jsem zde již několikrát v minulosti byl za účelem ekologických aktivit, měl jsem proto výchozí informátory v Horním Jiřetíně. Jako informátory v problematice životního prostředí jsem si zvolil několik zástupců z environmentálních neziskových organizací, které se záležitosti územních limitů dlouhodobě věnují. V Litvínově jsem pobýval na místním internátě, odkud jsem mohl pohodlně dojet hromadnou městskou dopravou kamkoliv jsem potřeboval - jelikož Horní Jiřetín a Litvínov na sebe téměř navazují městskou zastavbou, často tam jezdí i spoje MHD. V Horním Jiřetíně mě jeden z informátorů postupně seznamoval s místními lidmi, někteří z nich mě poté odkazovali na další. V Litvínově jsem se při zúčastněném pozorování v jednom podniku seznámil barmankou, které tam obsluhovala, a která mě odkázala na několik lidí z Litvínova. S některými z nich se mi podařilo realizovat kratší či delší rozhovory. Nejobtížnější pro mě

⁶ „Snowball je založen na jednoduchém principu, kdy je nejdříve do výzkumu zahrnuta jedna nebo více osob ze zkoumané populace, na které máme prvotní kontakt - např. díky doporučení expertního informátora -, a další osoby jsou do zkoumaného vzorku vybrány na základě jejich doporučení, zprostředkování kontaktu. Respondenti či informátoři jsou tedy na sebe průběžně „nabalováni“ – odtud metafora sněhové koule“ (Toušek 2012: 59).

byly rozhovory v části Litvínova, v oblasti Janova, kde se mi nepodařilo realizovat téměř žádné pro mou práci relevantní rozhovory. Při rozhovorech v Horním Jiřetíně jsem se od samotného začátku setkával s velmi negativními v některých případech až nenávisnými postoji vůči obyvatelům již zmíněné lokality Janov, a to zejména ve spojení s tématem nezaměstnaností v celém regionu, kterou měli způsobovat. Obtížné při těchto případech pro mě bylo zůstat v pozici výzkumníka a nepouštět se do diskusí či obhajování na téma zaměstnanosti, což se mi ve většině případů podařilo. K tomuto rozhodnutí mě vedl fakt, že jsem rozhovor vedl za jiným účelem. Při častých návštěvách různých podniků mě jako zajímavý přišel i fakt, že se na většině míst v Litvínově čepuje pivo do sklenic o objemu 0,4l a ne do 0,5l, jak tomu bývá zvykem v naprosté většině českých podniků. Jak jsem posléze zjistil, je to dáno cenou piva, kdy velké pivo stálo tím pádem o několik korun méně, a tudíž bylo dostupnější a přijatelnější pro více lidí. Na druhou stranu v Horním Jiřetíně, se pivo čepuje klasicky do sklenic o objemu 0,5 litru.

1.6 Některá omezení výzkumu a etická rizika

Protože základním cílem výzkumu a základním výzkumnou otázkou bylo: „Jaké jsou možné souvislosti mezi těžbou uhlí a sociální marginalizací?“ snažil jsem se soustředit právě na toto propojení, navzdory následnému zjištění, že většina sociálních marginalizací a sociálně-patologických jevů nemá přímé spojení se samotnou těžbou uhlí. Nicméně tím, že samotná těžba určovala a dodnes určuje částečné utváření života v Horním Jiřetíně a Litvínově, se mi podařilo možné souvislosti najít (viz. níže), nicméně jak už je uvedeno výše, nelze většinu těchto případů primárně spojovat s těžbou. V nějakých případech se mi nepodařilo získat takovou důvěru informantů, aby mi sdělili některé soukromé informace, například v Janově. Všichni níže citovaní informanti jsou anonymizováni, a to proto, aby v budoucnosti nemohl nikdo tyto výpovědi zneužít.

2 Stručná historie těžby uhlí v severních Čechách

V utváření současného stavu životního prostředí a společnosti v severních Čechách sehrála těžba hnědého uhlí klíčovou roli. Těžba uhlí stála v historii severních Čech za rozvojem průmyslu a infrastruktury, za migrací obyvatel nejen z Čech ale i z ostatních zemí jako Slovensko, Maďarsko, Rumunsko nebo Podkarpatská Rus. Těžba a spalování uhlí se nezastavila takřka před ničím, nezastavila se před původními vesnickými sídly ani městy, významnými archeologickými lokalitami a architektonickými památkami. Většina z mých informátorů má stále v paměti vystěhovávání ze svých původních domovů či naprosté zničení historického města Most, což mělo za následek nejen stres ze stěhování a změny z venkovského života na sídlištní, ale také natrvalo změnilo celkový ráz krajiny.

2.1 Počátky těžby

Počátky těžby hnědého uhlí v severních Čechách se datují na přelom středověku a novověku, kdy se právě pro nedostatek a stoupající cenu dřeva k výrobě dřevěného uhlí začala hledat levnější a dostupnější alternativa. Vůbec nejstarší dochovaný záznam o těžbě uhlí najdeme v městské knize Duchcova, pochází z roku 1403 (Selák 2008: 46-53 in Kurka 2015:15), samozřejmě se v té době netěžilo za účelem masového využití. Až do 19. století se uhlí těžilo primitivními způsoby, za použití různých rumpálů a podobě. „Zásadní předěl přinesl do tohoto území objev zásob a možností využití energetického potenciálu hnědého uhlí v obou Podkrušnohorských pánvích. Zpočátku měřítkem nepatrná a technologicky primitivní mělce povrchová ‚selská‘ těžba se postupně, se vzrůstajícími nároky vznikajících manufaktur, později průmyslu a železniční dopravy, měnila na náročnou, zejména hlubinnou těžbu ve stále těžších geologických podmínkách. Povrchová těžba se dále rozvíjela tam, kde byla uhelná sloj mělce pod povrchem, nebo dokonce vystupovala až na povrch či ‚na den‘, jak

se tehdy říkalo. Uhlí pro svou vysokou výhřevnost rychle nahradilo ve výrobě i vytápění domácností do té doby převládající dřevo a dřevěné uhlí a spolu s vynálezem a rozšířením parního stroje umožnilo nebývalý rozvoj průmyslu. Spolu s rozvojem železnice pak způsobilo převrat i v dopravě. Uhlí je fenomén, který umožnil „průmyslovou revoluci“ (Říha 2005: 9). Rozvoj průmyslu, těžby uhlí a energetiky způsoboval již na konci 19. století značné negativní externality, jak environmentální tak zdravotní. Friedrich Bernau, český spisovatel, autor vlastivědných spisů v češtině i němčině, popisuje svůj pohled na krajinu v severních Čechách v roce 1896, který se jeví z odstupem času téměř jako jasnozřivý:

„Dojem kvetoucí někdy roviny jest nejsmutnější. Všude učadlé komíny uhelen, všude hořící, nesnesitelný puch vyvinující haldy mouru. Nekonečné uhelné vlaky na tratích drah všemi směry krajinu protínající poučí nás o spoustách uhlí zde těžného. Ostatně nebude průmysl hnědouhelný ještě asi tak brzy ve svém vývoji omezen, neboť je dosud dosti neprohledaných ploch, jež poskytnou hojného výtěžku. Ale postupem doby, kdy celkově ještě ušetřené pozemky zpustošeny a půda nastávajícím dolováním podzemního svého bohatství bude zbavena, tu jeviti budou severozápadní Čechy přehrozný obraz spouště a budou připomínat budoucímu pokolení ‚rozkvět‘ průmyslových odvětví, jež zatím snad báječným rozvojem sil elektrických stane se zbytečným.“ (Štýs 2013: 8)

Tento popis Friedricha Bernaua zní z dnešního pohledu velmi znepokojivě, avšak od té doby se těžba a krajinný ráz severní Čech měl změnit ještě do takové míry, že by ho možná Friedrich Bernau ani nepoznal. Poté přišla první světová válka a nastalo mnoho změn politických, sociálních a ekonomických. „Během období první republiky, přes rozvoj efektivnější povrchové těžby, nebylo dosaženo hodnot před 1. světovou válkou. Tuto skutečnost je možné přisoudit poklesu poptávky v průběhu hospodářské krize ve 20. a 30. letech. Předválečná úroveň těžby byla překonána až s příchodem válečné ekonomiky. Vedle zvýšené potřeby těžkého průmyslu vyrábějícího zbraně pro Wehrmacht bylo uhlí z revíru užíváno pro výrobu nedostatkových motorových paliv. Z těchto důvodů měl SHR⁷ pro Třetí

⁷ Severočeský hnědouhelný revír

říši strategický význam, a proto byla oblast také významným cílem spojeneckého bombardování.“ (Kurka 2015: 13) Po konci druhé světové války v 1945 nastává přelomové období, odsun sudetských Němců a nastolení nové diktatury v podobě komunistického režimu.

2.2 Poválečné uhelné dobývání a nástup komunistické ideologie

V prvních letech po druhé světové válce se kvůli složité situaci, způsobené odsunem sudetských Němců, nepotřebnosti zbrojního průmyslu či zdevastované infrastruktury – kvůli spojeneckým náletům – nacházejí severní Čechy v desolátní ekonomické situaci (Říha 2005: 11). Již před druhou světovou válkou docházelo k přemísťování a vysídlování obyvatel kvůli těžbě uhlí, ale rozsah vyvlastňování a bourání obcí – který začal v padesátých letech - co má na svědomí komunistický režim je s tehdejší situací neporovnatelný.⁸ „Na generálním ředitelství severočeských uhelných dolů v Mostě tehdy padlo rozhodnutí, že hlubinný důl Koněv ukončí provoz koncem 70. let a velkolom Obránců míru nepostoupí až k úpatí Krušných hor, nýbrž bude v polovině 80. let zastaven a následně zasypán. Zbylé uhelné zásoby při krušnohorském úpatí má vytěžit velkolom Čs. armády. Ten se po dosažení úpatí u Vysoké Pece měl stočit a podél krušnohorského úpatí postupovat směrem na severovýchod. Při tom měly být postupně zlikvidovány a odtěženy obce Podhůří, Kunderatice, Jezeří, Albrechtice, Dřínov, Černice, Horní Jiřetín, Janov a dále měl provoz plynule přejít do plánovaného velkolomu Koh-i-noor, který by pokračoval k Hamru a dolní části Litvínova. Před plánovaným postupem velkolomu Čs. armády bylo třeba uskutečnit řadu náročných a nákladných opatření.“ (Říha 2005:15) K bourání města Horního Jiřetína ani přilehlé obce Černice nakonec nedošlo.

⁸ Komunistický režim zbroual kvůli těžbě uhlí 106 původních obcí a měst včetně historického města Most.

Situace se změnila v 1989. Po sametové revoluci se nově nastolená demokratická vláda začala zaobírat také životním prostředím. „V listopadu 1991 pak vláda přijala usnesení č. 444/1991, kterým stanovila „územní ekologické limity těžby hnědého uhlí“ včetně „závazných linií omezení těžby a výsypek““ (Říha 2005: 45). Ačkoliv byla nastolena nová energetická koncepce a limity těžby, ještě v roce 1992 došlo ke zbourání obce Libkovic. Bourání obce v té době pobouřilo jak místní obyvatele, tak tehdejší environmentální hnutí.⁹

V rámci restrukturalizace uhelného průmyslu a následné privatizaci se otevírá prostor pro lobování za prolomení ustanovených limitů a činnost dalších spekulantů, kteří skupovali pozemky a nemovitosti například v Horním Jiřetíně nebo Černicích.

2.3 Migrace v pohraničí severních Čech ve 20. století

Rok 1938 donutil k odchodu z pohraničí některé české obyvatele. K velkému přesunu obyvatel došlo po roku 1945. České pohraničí bylo obydleno silnou německou „menšinou“. Po druhé světové válce dojde k takzvanému divokému odsunu sudetských Němců. S odsunem také dochází ke ztrátě kvalifikovaných lidí. Český stát tudíž musel brzy začít řešit, jak tuto ztrátu pracovní síly v severních Čechách nahradit i s ohledem na budoucnost, kdy se severní Čechy měly stát jednou z oblastí, kde se těžilo uhlí pro potřeby těžkého průmyslu, jenž byl pro českou ekonomiku důležitý. Vláda Klementa Gottwalda si při plánování poválečného rozvoje průmyslu byla vědoma, že migrace sudetských Němců z pohraničí není pro tehdejší ekonomiku udržitelná, jinak řečeno, pro průmyslovou oblast severních Čech nebylo zvládnutelné vypořádat se s tak velkým odlivem pracovníků, a proto se snažila udržet alespoň kvalifikované sudetské Němce v Čechách (Wiedemann 2016: 33). I přesto musela tehdejší vláda řešit nedostatek pracovních sil a musela přesouvat pracovníky z vnitrozemí Československa a dalších států. Nově příchozí lidé již neměli ke krajině citové vazby.

⁹ Viz. Kapitola environmentální hnutí

2.4 Současnost

Téměř třicet let po sametové revoluci došlo v severních Čechách k výraznému útlumu povrchové těžby hnědého uhlí. Ačkoliv mohlo v této době dojít několikrát k prolomení územních limitů těžby, díky odporu místních obyvatel a dalších environmentálních hnutí nedošlo k žádnému prolomení limitů těžby až do roku 2015, kdy se tehdejší vláda Bohuslava Sobotky rozhodla prolomit ekologické limity na dole Bílina, nicméně pokračující těžba v tomto případě neohrožuje lidská sídla, a tak i navzdory nesouhlasu některých místních, ekologů a dalších lidí, bylo prolomení limitů těžby na lomu Bílina přijatelnější variantou, než prolamovat limity například na velkolomu ČSA¹⁰, protože toto rozhodnutí by vedlo mimo jiné i ke zbourání města Horní Jiřetín a obce Černice. Lom ČSA je v současné době právě na svém limitu těžby, tužší se již zde téměř vůbec nedobývá uhlí velkorypadly, a pouze takzvaným „chodbicováním“ kde podle webu zdarbuh.cz (2018) věnujícího se hornictví, mohou těžaři, v tomto případě společnost SEVEN vytěžit kolem 300.000 tun uhlí ročně.

V roce 2020 by se měla otázka územních ekologických limitů znovu projednávat ve vládě, přičemž nikdo nedokáže jistotou odhadnout, k jakému konsensu vláda dospěje. V těchto dnech se současná vláda v demisi vyjádřila, že o prolamování limitů neuvažuje. Nicméně zůstává otázka, zda je možné věřit vládě v demisi s trestně stíháním premiérem.

¹⁰ ČSA – lom Československé armády

3 Environmentální hnutí

Komunistický režim, který vládl v Československu od roku 1948 se – až na výjimky – téměř vůbec nestaral o životní prostředí. Znečištění životního prostředí a devastace krajiny bylo nejvíce citelné právě v průmyslových oblastech, jako byly severní Čechy či Ostravsko, či oblasti kde se těžily jiné rudy, jako například uran. Environmentálních malérů má komunistický režim na svědomí neoddiskutovatelně velké množství. V dnešní době, téměř třicet let po sametové revoluci, musí Český stát stále platit velké množství financí na externích náklady těchto malérů. To, že se něco takového dělo, mělo samozřejmě několik důvodů - jedním z nich bylo jednoduše to, že se lidé proti tomuto totalitnímu režimu nemohli postavit, nemohli se vyjadřovat ke společenským či environmentálním problémům a už vůbec ne proti těmto problémům protestovat. Pokud už někdo našel odvahu se proti jakýmkoliv problémům postavit, ať environmentálním nebo sociálním, obvykle skončil na černé listině komunistické strany a mnohdy skončil ve vězení. Přesto se občas našla nějaká možnost, jak devastaci životního prostředí mírnit. Ve studii zabývající se povrchovou těžbou uhlí v severních Čechách a dále územními limity těžby hnědého uhlí popisuje český architekt a urbanista, odborník v oblasti posuzování vlivů záměru a koncepcí na životního prostředí Martin Říha, jakým způsobem šly externality plynoucí z těžby uhlí mírnit:

„Ještě před listopadem 1989 se nám spolu s krajskou geoložkou RNDr. Mirkou Blažkovou na Severočeském KNV¹¹ v Ústí nad Labem podařil husarský kousek, když jsme i přes odpor FMPE¹² a těžařů prosadili na Českém báňském úřadu a Českém geologickém úřadu odpis uhelných zásob pod historickým jádrem a městskou památkovou rezervací včetně zámku města Duchcova. Nelze tu nezpomenout buldočí vůli a trpělivost pana Josefa Zády z Duchcova, který tomu věnoval všechny své znalosti historie těžby v okolí, doc. ing. Jaroslava Horkého, CSc. ze stavební fakulty ČVUT v Praze, který pomáhal s projekty rekultivace zbytku zámecké zahrady a krajiny na jih a západ od Duchcova, hlavního projektanta územního plánu SHP ing. arch. Zdeňka Stáhlíka z Terplanu Praha a krajinné ekoložky ing. Marie Lafarové z tehdejšího Výzkumného ústavu výstavby a architektury v Praze, kteří nám dodávali odborné argumenty a podklady. Již před „sametovou revolucí“ vznikla v SHP a Krušných horách environmentálně založená občanská sdružení, jako litvínovský Brontosaurus, v němž se angažovali aktivisté jako Petr Pakosta a Miroslav Brožík například za záchranu zámku Jezeří a

¹¹ Krajský národní výbor

¹² Federální ministerstvo paliv a energetiky

svahů Krušných hor. Obzvláštní vyzdvižení pak zaslouží činy RNDr. Jana Marka, CSc. ze Stavební geologie Praha. On to byl, kdo donutil příslušná místa zajistit monitorování pohybů masivu Krušných hor speciální štolou pod Jezeřím. On to byl, kdo nás úředníky KNV, rozhodující o funkčním využití území, nechal nahlédnout do důvěrných geologických podkladů. Ty se nám neměly dostat do ruky, aby nebyly zpochybněny žádosti o povolení další těžby. Na matematických modelech jasně prokazovaly bezpečnostní rizika těžby na výchozech uhelné sloje pod jižními svahy Krušných hor. Dokazovaly, že pokud se opravdu těžbou až po výchozy sloje odlehčí paty jižních svahů Krušných hor, jako k tomu již docházelo na velkodole Čs. armády západně od zámku Jezeří, může – vzhledem k charakteru a úklonu vrstev zvrásnění přeměněného krystalinika a prostorové orientaci zlomů a puklin v masivu – dojít k masivním sesuvům svahů do těžební jámy se všemi bezpečnostními důsledky pro osádky velkorypadel, pro zhroucení obvedení vody kolem těžební jámy, pro dopravní a technickou infrastrukturu a činnost dolu. Povrchové bloky by se podle tohoto materiálu musely zakotvit do hloubky svahů hlubokými kotvami, povrchové vody zachytit a odvést umělými koryty kolem jámy, což by zasáhlo do bukových porostů jižních svahů Krušných hor devastujícím účinkem“ (Říha 2005: 4).

Po sametové revoluci v roce 1989 a pádu komunistického režimu se otevřel prostor pro občanskou společnost. Spolu se změnou systému také přicházejí první nezávislé neziskové organizace a hnutí zabývající se ekologií a aktivismem, který do této doby neměl na našem území obdoby. „V Československu před rokem 1989 moderní politické environmentální hnutí podobné tomu v západním světě neexistovalo. Působily zde ochránářské aktivity v podobě Hnutí Brontosaurus nebo Československého svazu ochránců přírody (ČSOP), ale v jejich případech se spíše jednalo o apolitickou ochranu přírody, o tzv. „malou ekologii“ v podobě uklízení lesů a potoků a krmení lesní zvěře. Vedle Hnutí Brontosaurus a ČSOP tu byla také Ekologická sekce Biologické společnosti při Československé akademii věd, ale ani ta neměla charakter organizací a skupin sociálního hnutí, protože šlo o poměrně uzavřenou expertní společnost vědců. Teprve těsně před listopadem 1989 začaly, zatím neformálně, vznikat první ekologické skupiny inspirované Greenpeace či Friends of the Earth. Změna režimu také umožnila, aby oficiálně a veřejně začaly působit ekologické skupiny jako Hnutí Duha, Děti Země a další, které již měly charakter organizací environmentálních hnutí, jak byly známé v západní Evropě či ve Spojených státech.“ (Novák 2017: 12) Územní ekologické limity těžby a samotná těžba uhlí či spalování fosilních paliv, v tomto případě hnědého uhlí, se staly rychle jedním z hlavních témat těchto ekologických hnutí, které si kladly za cíl to, aby

nedocházelo další, zbytečné devastaci severních Čech. Toto téma se stalo celospolečenským problémem, protože nešlo pouze o ekologický rozměr těžby uhlí, ale také o další negativním dopadům na obyvatele severních Čech, kteří, jak popisují v další kapitole, byli marginalizováni komunistickým režimem po celá desetiletí.

Přelom nastává v roce 1991, kdy se tehdejší vláda v čele s Petrem Pithartem zabývala situací v severních Čechách.¹³ Těmito liniemi byly mimo jiné ochráněny obce Spořice, Droužkovice, Březno, Černovice, Chomutov, Jirkov, Černice a Horní Jiřetín, které měly podlehnout přibližující se těžbě. Vyloučením otvírky lomu Bylany pak byly dále ochráněny obce Havraň, Koporeč, Lišnice, Nemilkov, Polerady a Saběnice, které leží na dosud netěženém ložisku Bylany“ (Říha 2005: 45).

Poslední obcí, která musela ustoupit těžbě uhlí je obec Libkovice, navzdory již ustanoveným limitům těžby, „obec Libkovice na Mostecku sice ještě podlehla setrvačnosti ‚rozjeté mašiny‘ těžby, ale na ní se poprvé probudil a projevil organizovaný odpor proti pokračování dosavadní praxe. Místní obyvatelé se osmělili ozvat a klást odpor výkupům nemovitostí za směšné úřední odhadní ceny, neumožňující ani koupi náhradního bytu v nájemním domě, natož rodinného domku. Přidali se k nim i ekologičtí aktivisté odjinud a poprvé bylo dosaženo i značné publicity případu ve sdělovacích prostředcích“ (Říha 2005: 11). Tato obec se stala symbolem změny, která měla postupně nastat jak v severních Čechách, tak ve společnosti. Arnošt Novák, který se věnuje environmentální sociologii a zaměřuje se na sociální hnutí a environmentální politiky ve své knize „Tmavomodrý svět“ píše, že kampaň na záchranu Libkovic iniciovala tehdejší pobočka organizace Greenpeace, kde se hlavním tahounem stal ekologický aktivista Jan Piňos.

¹³ „V listopadu 1991 pak vláda přijala usnesení č. 444/1991, kterým stanovila „územní ekologické limity těžby hnědého uhlí“ včetně „závazných linií omezení těžby a výsypek“. (Říha: 2005: 14)

V dalším čtvrt století je téma ochrany ekologických limitů stále aktuální a také naléhavější. Ekologické dopady těžby a spalování fosilních paliv na globální klima jsou extrémní. V současnosti si téměř žádní politici nedovolí zpochybňovat roli člověka na změnách klimatu, přičemž spalování fosilních paliv tvoří největší část v mixu látek způsobující změny klimatu.¹⁴ Českému environmentálnímu hnutí se za celou dobu podařilo několik výher, ale objevily se také nějaké porážky. Velkou výhodou pro místní obyvatele v současnosti – ale i budoucnu – je fakt, že v roce 2012 vláda zrušila paragrafy obsahující vyvlastňování na základě těžby. Prohrou naopak je prolomení ekologických limitů na lomu Bílina. V posledních letech je globální hnutí větší a hlasitější, než bylo kdykoliv předtím. Vede k tomu mimo jiné i fakt, že klimatické změny přestávají být pouze vědeckou teoretickou predikcí, ale stávají se realitou. Politici se na státních, ale hlavně i mezinárodních úrovních zavazují k odklonu od spalování fosilních paliv a hledají alternativy. Některé státy ovšem nadále nedělají skutečné kroky k tomuto odklonu. Patří mezi například poslední dobou Spojené státy americké, Polsko, a také Česká Republika. Politici v Čechách, kteří jsou také vázáni klimatickou dohodou z roku 2016, ale dělají pravý opak (například schvalují další těžbu a spalování uhlí) nebo vůbec nic. Hnutí „Limits jsme my“ se etablovalo na české aktivistické scéně v roce 2014 a v roce 2017 se aktivisté sympatizující s tímto hnutím rozhodli protestovat proti čerstvě prolomeným limitům na dole Bílina. Byla to největší akce občanské neposlušnosti na území České Republiky, když se shodou okolností podařilo asi 120 aktivistům najednou zablokovat na několik hodin hned několik povrchových lomů v severních Čechách, včetně lomu Bílina. V době, kdy se politici navenek tváří, že budou udělovat výjimky pro velké znečišťovatele, se chystá další *klimakemp*¹⁵ a očekává se, že na tuto akci dorazí ještě více lidí než v roce 2017.

¹⁴ Více například na <http://www.ipcc.ch>

¹⁵ Klimakemp je vícedenní tábor, který je otevřený všem, koho zajímá problematika spalování fosilních paliv, klimatických změn a podobně. Pořádá ho ekologické hnutí „Limits jsme my“.

4 Environmentální antropologie

Environmentální antropologie je odvětví antropologie, které zkoumá interakce mezi životním prostředím a člověkem, který v tomto životním prostředí žije. „Lidé se přizpůsobují limitům nastaveným prostředím a různě flexibilně reagují na změny, ke kterým v prostředí dochází. Typů reakcí na prostředí je mnoho a k pochopení jejich povahy je potřebné zmapovat lokální i globální faktory, které reakce na prostředí formují“ (Sosna, Henig 2012: 237 in Hirt 2012: 237). Je přitom více než jasné, že environmentální antropologie je velmi interdisciplinární vědou. Bez širšího poznání historického kontextu, analýzy politických rozhodnutí, ekologie a vztahů společnosti k životnímu prostředí a tak dále. Zároveň lze k environmentální antropologii přiřadit spoustu dalších příbuzných projektů jako je kulturní ekologie, ekologická antropologie, ekologie člověka či etnověda (Sosna, Henig 2012: 237 in Hirt 2012: 237). Je také spojována s aplikovanou antropologií, například s rozvojem. V druhé polovině 80. let docházelo v rozvojovém diskurzu k environmentálnímu obratu, když se problematika životního prostředí posunula na ústřední pozici v rozvojových projektech, a je dále spojována s tzv. „udržitelným rozvojem“. Tereza Ziková k tomu píše: „Paradigma trvale udržitelného růstu je vymezeno v intencích globálních souvislostí a environmentálních problémů celé planety, kdy růst a rozvoj industriálního či zemědělského systému, stejně jako klima, přírodní zdroje či populace planety, má i nadále v zájmu jejího zachování pokračovat, ovšem za použití ‚vhodných‘ řídicích strategií. ‚Vhodnými‘ strategiemi jsou v této souvislosti označovány udržitelné strategie, jež jsou na jedné straně vykládány v intencích udržitelné úrovně produkce, na druhé straně je zdůrazňována trvale udržitelná úroveň spotřeby“ (Ziková 2007: 13). S tím také souvisí výhledy do budoucna, kde právě i environmentální antropologie řeší různá rizika a hrozby, které plynou z přetváření nebo devastování životního prostředí. Například Patricia K. Townsend ve své knize *Environmental Anthropology* popisuje dopady lidské činnosti na biodiverzitu a říká, že je sice hezké, že člověk má svou roli v životním

prostředí, ale zároveň je pro životní prostředí největší hrozbou, a to na lokální úrovni, například když lovci v rámci neudržitelného lovu vymytí celé živočišný druh nebo mění ráz krajiny, až po globální dopady, jako jsou například změny klimatu (Townsend 2000: 85). Na změnách klimatu se podílí globální společenství lidí a také negativní dopady ponесou nakonec všichni lidé. Těžbou nerostných surovin a povrchovou těžbou se zabývá antropoložka Catherine Coumans, která píše, že těžba je pokaždé velmi bolestná pro životní prostředí a pozornost na dopady na místní skupiny často zaostávají za zájmy o zisk (Coumans 2011: 29)

Environmentální antropologie má v hledáčku prakticky všechno, co nějakým způsobem souvisí s člověkem a životním prostředím. Spíše než by byla o teoriích a popisu nějaké společnosti či kultury, se environmentální antropologie zapojuje do projektů, které pomáhají řešit sociální problémy související s životním prostředím (Engaging Anthropology) a například i komunikují či zprostředkovávají poznatky z dané komunity širší společnosti, jak o tom píše například Thomas Hylland Eriksen ve své knize Engaging Anthropology. (Eriksen 2006: ix)

4.1 Environmentální rasismus

Koncept environmentálního rasismu jsem si do svého výzkumu vybral z důvodu, že v severních Čechách docházelo a stále dochází k environmentálnímu rasismu po celé generace, dochází k nespravedlnostem pramenícím právě z devastování životního prostředí a špatných politických rozhodnutí, jak popisují v jiných kapitolách. Environmentální rasismus můžeme definovat jako úmyslné umístění skládek nebezpečného odpadu či jiného odpadu, spaloven nebo těžkého průmyslu, který sebou nese různé podoby znečištění, do blízkosti obydlených míst, nebo naopak přesouvání často marginalizovaných skupin lidí do oblastí, kde dochází k ničení či znečištění životního prostředí. Často se to děje marginalizovaným skupinám jako jsou například Afro-američané, hispánské komunity, původní obyvatelé a další

minoritní skupiny. Přitom právě tyto skupiny jsou zvláště zranitelné, jelikož jsou vnímány jako slabí a pasivní občané, u kterých se očekává, že nebudou aktivně vystupovat proti znečišťování životního prostředí, ve kterém bydlí. Hlavními důvody pro to jsou obavy o ztrátu zaměstnání, na kterém jsou mnohdy existenčně závislí (Weintraub 1994: 2). Stacey Sullivan, který se zabývá environmentální spravedlností a udržitelným rozvojem k tomu píše: „V této společnosti, být ekonomicky bezmocní velmi často znamená také být politicky bezmocní“ (Sullivan 1993: 26). Dochází tak k prohlubování marginalizace různých skupin lidí, kteří jsou často marginalizováni či diskriminováni i jinými rozhodnutími, například politickými. Environmentální rasismus je tedy založen na mocenských strukturách a jejich rozhodovacích procesech, které opomíjejí nebo přímo porušují základní lidská práva. Vedle pojmu environmentální rasismus se také používají pojmy jako environmentální spravedlnost nebo rovnost. Aktivisté, státní instituce a další instituce s politickými zájmy těmto pojmům rozumí rozdílně. Spoustu občansko-environmentálních aktivistů je proti jakémukoliv znečištění, na druhou stranu například rozhodnutí prezidenta Billa Clintona v roce 1994 v rámci nařízení s názvem 12898, které je platné pro všechny státy Spojených států amerických, dává prostor pro velké znečišťovatele životního prostředí alespoň do té doby, než začnou negativně a nepřiměřeně ovlivňovat znevýhodněné skupiny (Holifield 2001:78).

Jak již dnes víme, nynější prezident Spojených států amerických naopak systematicky porušuje práva původních obyvatel severní Ameriky, když například povolil dostavbu ropovodu vedoucího přes indiánské rezervace. Ropovod Keystone XL je riskantní podnik nejen z pohledu životního prostředí, ale v případě uniku ropy do země může ohrozit životy spousty lidí.

Někteří environmentalisté brzy přišli s pojmem NIMBY (Not In My Backyard), což je nastavení mysli, které spočívá v odporování jakémukoliv znečišťování či umístění skládek toxického odpadu v rurálních oblastech, kde by toto znečišťování mohlo ovlivnit místní

komunity (Sullivan 1993: 23). Právě tohoto konceptu může využívat komunita lidí hlavně v Horním Jiřetíně, která aktivně vystupuje proti prolomení těžebních limitů uhlí na dole ČSA, které by znamenalo zbourání jejich domovů.

Příkladem environmentálního rasismu je případ, který se stal v roce 1979 v indiánské rezervaci kmene Navajo, která se rozkládá na hranicích Nového Mexika a Arizony. Nehoda v nedalekém uranovém dolu zapříčinila vypuštění 94 milionů galonů radioaktivního odpadu do řeky Puerco. Řeka Puerco vede skrz celou rezervaci a také další území komunit Manuelito a Lupton. Jelikož řeka byla dlouhá léta znečištěná, Navajové, kteří žili v povodí řeky, museli používat mělké vrty, aby se dostali alespoň k nějaké vodě. Znečištění řeky nebylo publikováno v žádných médiích a také nebylo bráno vážně příslušníky kmene a to proto, že jim nebyl podáván dostatek informací o nebezpečnosti, důsledcích, jako jsou deformace zvířat a zvýšení úmrtí lidí na rakovinu. Nakonec se situace začala zlepšovat až v roce 1986 v rámci projektu PREP¹⁶, který pomohl místním komunitám rozvinout jejich vlastní vodní zdroje (Weintraub 1994:10). Podobným příkladem environmentálního rasismu či nespravedlnosti je i příklad povrchové těžby hnědého uhlí v severních Čechách, což popisují v kapitole s názvem Analýza současných vlivů a kontextů těžby.

4.2 Environmentální aktérství

Dalším konceptem, který jsem aplikoval do svého výzkumu, je environmentální aktérství (environmental agency), jelikož v Horním Jiřetíně a Litvínově jsem potkával několik skupin lidí, kteří se dali rozdělit podle svého jednání, zájmu a životního prostředí a o jeho ochranu. Antropoložka Laura Ahearn přišla s provizorní, jednoduchou definicí konceptu agency jakožto „sociálně a kulturně zprostředkovaná kapacita pro jednání, a dodává, že tato definice může být kvalifikována a rozšiřována různými způsoby“ (Ahearn 2001: 110 in Frank

¹⁶ Puerco River Education Project

2006: 282) Odborníci obhajují různé pojetí tohoto konceptu - rozvíjejí neindividualistické pojetí agency, nebo se soustředí na určité situace, místa či období. Definice Ahearn přináší otázky zaměřené na motivace, emoce a osobní historii, stejně tak může být koncept agency odlišný v různých sociálních a kulturních kontextech ve spojitosti s individuem a tématem. Všechny tyto směry uvádějí také zaměření na příklady odporu k moci, diskursivní protiklady a napětí, kteréžto tvoří subjektivitu. Wimal Dissanayake dále argumentuje, že koncept agency není bezproblémová kategorie. Píše: „Náš důraz by měl být na historické a kulturní podmínky, které usnadňují diskursivní produkci lidského jednání, a na to, abychom užitečnými způsoby tvořili otázky tak, abychom měli lepší pozici a také porozumění kontextu kultur, které studujeme“ (Dissanayake 1996: ix in Frank 2006: 283)

V Horním Jiřetíně a Litvínově se dají lidé rozdělit do několika skupin, podle toho jestli se zajímají o životní prostředí, potažmo o samotnou těžbu hnědého uhlí a podle toho, jaký k této problematice mají vztah. Existují i lidé, kteří se o tuto problematiku vůbec nezajímají a mě zajímá proč.

5 Analýza současných vlivů a kontextů těžby

Jak popisují v předešlých kapitolách, severní Čechy prošly za několik posledních desítek let množstvím změn. Nejdramatičtější období v severních Čechách jsou – dle mého názoru - léta 1938 až 1989. Velká část severních Čech byla až do konce roku 1945 obývána početnou německou menšinou. Vznikaly tady smíšené rodiny, a napříč dějinami severních Čech se událo několik více či méně závažných konfliktů mezi českými a německými usedlíky. Obyvatelstvo se zde několikrát proměnilo. Velký dopad na to právě mělo vystřídání dvou totalitních režimů. Nacistický a později komunistický režim doslova „vyždímaly“ životní prostředí a s ním i lidi, kteří v tomto prostředí žili. Nezvládala se zdravotní péče a lidé žijící na severu Čech – tak jako v jiných průmyslových oblastech - se dožívali obecně méně let, než byl průměr. Negativní zdravotní externality plynoucí z masivní těžby hnědého uhlí a jeho následného spalování byly alarmující. Teprve až po sametové revoluci se situace začala řešit a následně i zlepšovat, a ačkoliv se objevily zase jiné problémy pramenící z kapitalismu, lidem se začalo žít podstatně lépe. Tato kapitola se zabývá konceptem environmentální nespravedlností a teorií jednání (agency) ve městech Horní Jiřetín a Litvínov.

5.1 Sociální marginalizace

Severní Čechy, to je série špatných politických rozhodnutí. Ať už jo to byli komunisté, kteří v průběhu 20. století zbourali 106 měst a obcí včetně historického města Most a přesouvali obyvatele, a to často bylo nedobrovolné vystěhování, které v mnoha případech neunesli hlavně starší lidé po přestěhování z vesnice na panelové sídliště. Thomas Eriksen píše o takzvaných „umlčených“ skupinách, jež jsou bezmocné v tom smyslu že „postrádají komunikační kanály, nemají organizační struktury ani přístup ke zdrojům, proto nemohou účinně prosazovat své zájmy. Řečeno slovy Michaela Foucaulta, bezmocné skupiny zatlačil do pozadí dominantní diskurz, tedy způsob, jímž každodenní jazyk utváří náš svět a potvrzuje

soubor hodnot (Foucault 1970: ix in Eriksen 2008: 198) Takovou umlčenou skupinou byli právě lidé, kteří žili a žijí v severních Čechách, před rokem 1989 to bylo dáno politickým zřízením, komunismus se nikoho neptal, jestli souhlasí s vyvlastňováním či přesouváním. Na druhou stranu ani tyto skupiny, o kterých bylo takto rozhodováno neměli moc možností jak se efektivně bránit. Jedna z informantek vzpomíná na vyvlastňování takto: „*To víte, že jsme nechtěli odejít ze XY, jsme tam měli poslední barák který zbourali, a víte co to bylo, že teďko je takovej blbej pocit, když tam jedeš, tou silnicí na Stalingradskou a říkáš si, ty vole tady jsem dvacet roků bydlela, to si tam postavil ještě dědeček ten barák, no a babička, ta z toho byla hodně špatná, ta říkala, děda mi tady postavil barák a říkal mi, maminko tady budeš do smrti, tady je to na písku, ty hovno, museli jsme jít kvůli tomu aby měli sešup k Matyldě. To byli šupy hele, ty nás vodtamtaď vypakovali. No a co těch lidí, co je ošidili, co potom už ani nežili a těm to ani nezaplatili, prostě nás vyházeli z baráků a nezaplatili jim pozemky.*“ Tato výpověď je typickým příkladem totalitní moci, kdy obyvatele původních sídlišť přesunuli do uměle vytvořených sídlišť, kde se avšak stále museli vypořádávat se znečištěným prostředím, které sebou neslo další negativní důsledky.

Poté přišla nově zvolená demokratická vláda po roce 1989. Sociální marginalizace v Horním Jiřetíně a Litvínově se zakládá na špatných politických rozhodnutích. První porevoluční vláda samozřejmě ustanovila územní ekologické limity povrchové těžby uhlí, což byla veskrze pozitivní věc, nicméně hned další vláda začala privatizovat a prodala Mosteckou uhelnou. Informant č. 3 žijící celý život v Horním Jiřetíně k tomu odpovídá: „*Za vysokou mírou nezaměstnanosti stojí samozřejmě vláda, ale ta stará, když to tak řeknu, tak za to může v první chvíli Zeman, protože Zeman prodal dříve Mosteckou uhelnou, a tím, jak to vlastní ta soukromá osoba, se změnily podmínky a teď se jedná o to, kdo kolik zase z toho nerostrného bohatství, kolik kdo dostane, a to se zmínil zatím jenom tu těžbu, ale tady se třeba prodaly chemické závody Unipetrol, tak tam se propustilo asi 10.000 zaměstnanců, to si pamatuju*

v devadesátém druhém, ty se propustili a nikdo ani nepíp a většina je z nich do teď bez práce nebo se odstěhovala. A nikdo to neřeší tu nezaměstnanost[...] A všechny ta nezaměstnanost, všechno co jsem tady teď jmenoval, tak za to může Zeman, protože to se stalo za Zemana, když byl ve vládě, on na tom vydělal a teď se může válet na Vysočině a je mu jedno, co se tady stalo někde před dvaceti lety.“ Je samozřejmě diskutabilní, jestli můžeme obviňovat jediného člověka z této nešťastné situace. Informant č. 3 je jeden z aktivních lidí vystupující v Horním Jiřetíně proti prolamování územních těžebních limitů těžby uhlí a většina obyvatel města ho taky tak zná, a ti kteří mají stejné nastavení mysli, tohoto informanta vnímají velmi kladně, naopak lidé, kteří jsou k otázce prolamování limitů lhostejní či jsou dokonce pro prolomení limitů, ho vnímají negativně. Tento informant využívá různých prostředků jak dosáhnout svého cíle, od politické agitace, veřejné akce či participace na nich, dále se snaží město Horní Jiřetín zvelebovat, jak to jen jde, a navíc se snaží starat o veřejné instituce ve městě. Podobně jako spoustu dalších lidí.

V Horním Jiřetíně například je nedostatek služeb, chybí lékařská péče a lidé musejí často dojíždět do jiného města. Avšak lidé v Horním Jiřetíně již déle nejsou umlčenou skupinou lidí, které by neměla organizační struktury a mají i prostředky jak prosazovat své zájmy. Jelikož externality plynoucí z povrchové těžby hnědého uhlí a jeho následného spalování na město Horní Jiřetín dopadalo v minulosti a v menší míře i v současnosti hodně, těžební společnosti městu musí platit velké odškodné každý rok. Navíc demokraticky zvolené vedení města již dlouhé roky aktivně vystupuje proti prolamování limitů na velkolomu ČSA a spolu s českým environmentálním hnutím, které se od samého začátku zabývá problematikou těžby uhlí v severních Čechách se daří ekologické limity těžby uhlí na velkolomu uchránit¹⁷.

¹⁷ Viz. Kapitola environmentální hnutí

Další marginalizovanou skupinou jsou obyvatelé sídliště Janov, této oblasti je věnována další kapitola¹⁸.

5.2 Prekarizace bydlení

Jak popisuji v jiných kapitolách, nejistá situace ohledně otázky prolamování územních ekologických limitů tíží mnoho lidí jak v Horním Jiřetíně, tak i Litvínově. Rozdíl mezi lidmi v Horním Jiřetíně a Litvínově je ten, že v Horním Jiřetíně jsem nepotkal tolik lidí, kteří by byli buďto lhostejní k otázce prolamování limitů nebo by byli pro prolomení, tak jako v Litvínově, kde jsem naopak takové lidi potkával často. Jeden obyvatel Litvínova mi na tuto otázku odpověděl toto: *„Je to způsobené tím, že většina těch lidí tady v Litvínově si myslí, že je to daleko a zatím se jich to netýká, takže čekají na poslední chvíli, kdy vlastně se jich to bude týkat doslova, a pak to budeme mít za barákem. Nás tady více zajímá problematika těch nepřizpůsobivých občanů, co je přímo tady v těch panelácích v Janově.“* Navzdory tomu, že v Litvínově samozřejmě žijí lidé, které těžba uhlí zajímá, tak jsem podobnou odpověď zaregistroval několikrát, přitom v případě prolomení ekologických limitů na dole ČSA by se těžba posunula až téměř na okraj města Litvínov. Naprostá většina obyvatel Horního Jiřetína je proti prolamování limitů, nicméně bydlí tu i lidé, kteří se aktivně zasazují o prolomení, nebo jsou smířeni s tím, že se v budoucnosti limity prolomí a oni se budou muset odstěhovat.

Informant č. 1, který žije celý život v Horním Jiřetíně, k otázce bydlení říká, že: *„Je to smutné, když vláda nesplní svoje usnesení a ty zásoby neodepíše, a když toho*

¹⁸ Kapitola 5.4 Sociálně vyloučená lokalita - Janov

není schopná, tak ať je to alespoň v nějakých mezích, ale kdo přijde k moci, tak změní ten postoj od toho, že za nás se už neprolomí. Jsou za tím velké peníze. Takže každé kdo pochopí, o co jde, tak trošku změní názor. Na druhou stranu málokdo z těch těžařů si uvědomuje, že ty baráky, že chtějí tady zničit obec, není o tom, že chtějí vykoupit domy, ale oni chtějí zlikvidovat celou tu historii. Uvědomte si, že když tady něco vybudujete, zasadíte, tak k tomu máte úplně jiné vztah. To je něco jiného když tady nějaký podnikatel skupuje baráky, tak jaký k tomu má vztah? Žádný. Pro ně je to nějaký byznys, kterej můžou prodat kdykoliv[...]. Prolomení limitů hrozí vždycky, bude nová vláda, která může změnit rozhodnutí a opět je otázka, jaký by byl výsledek, protože dneska už ta hornická lobby není tak silná, ty argumenty o zaměstnanosti už taky neplatí a jiná věc je, jak by to bylo v obci samotné, protože pokud by se obec měla rozhodnout, že se nechá zbourat, tak by to podle mě znamenalo nové referendum, protože to staré platí, dokud se nepřebije něčím jiným, ale ten poměr sil v obci pořád ještě je dvě třetiny[...]. Ale nakonec to víte, že se prolomí, je to surovina která se dneska neekonomicky spálí a přemění na energii a pak se prodá někam dál. Nebo to v budoucnosti může být třeba i chemická surovina. Jako nechat nevyužitý ložisko není moc reálné. Jednou k tomu dojde[...]. Nejde tady o Horní Jiřetín nebo Černice, Horní Jiřetín brání jenom v pokračování cestě těžbě, která by jinak pokračovala přes chemičku v Záluží až k dolu Bílina. Já si myslím, že se to jednou stane i s tím, že se zbourá Jiřetín. Ale nemyslím si, že to bude brzo. Tady se taky spousta lidí těšila, až to tady budou moc prodat, jenom proto, až přijde ta chvíle, tak aby na tom vydělali.“

U Informanta č. 1 je zajímavé, že je proti prolamování ekologických limitů a také se v celkové problematice velmi dobře vyznal, znal dobře politické pozadí

celkové situace, protože se v minulosti sám politicky angažoval. Má k místu velký citový vztah, na druhou stranu byl smířený s tím, že k prolomení ekologických limitů jednou dojde a Horní Jiřetín se bude muset zbourat. Informant č. 4 k otázce bydlení říká: „*Všechno to přišlo časem, tak první takovej jako největší problém bylo vlastně, že mi chtějí zbourat dům jo, začlo to první tou těžbou, pak vlastně kam bych se přestěhoval, nebo začlo se nad tím přemýšlet zase, do jaký části toho kraje, a pak jaký tak je složení těch obyvatel, jestli třeba řeknu teď ten Janov, tak ten bych řekl že už není, nevím jestli ste tam byl, tak jsem věděl už pomalu jaky je to složení obyvatel okolo mě, a že já žiju pořád ještě furt v tom dobrým místě, kde je samozřejmě zaprvé ten domov, za druhý ten klid ještě zatím, že tady nejsou cikáni, a tím že můžu ještě něco zachránit co tady je od historie po současnost pořád zachovalý, takže ten ráz krajiny a pořád jak tady ten Jiřetín, potom se do toho samozřejmě připojila politika, když se mělo jednat kdo bude jednat o limitech, tak politika potom, politické strany samozřejmě.*“ V Horním Jiřetíně žijí lidé, kteří se například ocitli ve špatné finanční situaci, a tak své baráky často prodali různým spekulantům, kteří předpokládají, že se město v budoucnu opravdu zbourá a oni tyto pozemky budou moci prodat těžebním společnostem nebo státu. Informant č. 2 k tomu říká:

„*Tady je podstata asi tady v tom, tady je válka, já tomu říkám válka, to jsou prostě lidi, kteří chtějí zachovat Jiřetín a pak samozřejmě támhleti uhlobaroni takzvaně jak se jim říká to tady chtěj za každou cenu vyrabovat, zničit a je jim jedno, co bude potom no a samozřejmě k nim se tady přidávali další lidi tady konkrétně z Jiřetína známe tu slavnou skupinu pod vedením XY, ,kterej tady začal oblbovat lidi, že kolik lidí tady chtějí prodat baráky, aby se to mohlo uvolnit těžbě, to byla taková*

sprostota od toho chlapa. Tady všichni jiretínský, co jsou pro to prolomení, tak jasně věděla, že je spolčenej s uhlobaronoma, a je pravda, že je tady lidi chtěli prodat baráky, ale to byli lidi, kterejm bylo úplně jedno komu ho prodají, jestli to prodaj horníkům, jestli to prodaj nějakému překupníkovi, to byli lidi, co potřebovali prachy, byli zadlužení, v exekuci, rozvodovým řízení, byli třeba bez práce delší dobu a potřebovali vyřešit svoji životní situaci, a tadytoho právě využil XY s tou jeho skupinou, nebo to bylo hnutí, nebo pohnutí mysli, se jmenovalo Dialog.“

Obyvatelé Horního Jiretína se dají rozdělit do čtyř skupin podle jednání a vztahu k životnímu prostředí. První jsou lidé, kteří aktivně vystupují proti prolamování ekologických limitů těžby. Tato skupina se často dokáže zmobilizovat a organizovat se při různých veřejných akcích, jako jsou například demonstrace při příležitosti jednání politiků o územních limitech. Těžební společnosti naopak zmobilizují své zaměstnance, kterým dá placenou dovolenou, poté uspořádají „umělou“ protidemonstraci, aby tak vyvolali dojem, že prolomení limitů je v zájmu lidí. Druhou skupinou jsou lidé, kteří jsou sice proti prolamování limitů, nicméně jsou smíření s tím, že se limity těžby jednou prolomí a těžba bude pokračovat za limity. Třetí skupinou jsou lidé, kteří se o těžbu již vůbec nezajímají a situaci ohledně územních limitů neřeší a poslední skupinou jsou lidé, kteří jsou pro prolomení limitů, kterých je v Horním Jiretíně menšina, a často jsou vnímáni spíše negativně ve svém sousedství.

Podle dalšího mého informanta v Horním Jiretíně jednu třetinu baráků vlastní realitní kancelář, která pouze pronajímá tyto nemovitosti, ale neprodává a několik dalších baráků a pozemků vlastní společnost severní energetická, která vlastní velkolom ČSA.

5.3 Sociálně vyloučená lokalita - Janov

Janov se nachází mezi Litvínovem a Horním Jiřetínem. Původní obce Janov musel ustoupit těžbě uhlí a v 70. letech se vystavělo panelové sídliště Janov. Do Janova a jemu podobných panelových sídlišť se přesouvali lidé žijící v původních venkovských sídlišť. Na začátku 90. let byl Janov žádanou oblastí, kam se lidé často stěhovali. V současnosti je to oblast, kterou si většina obyvatel Litvínova a Horního Jiřetína spojuje s vybydlenými paneláky a celou oblast vnímají velmi negativně, kdy se velká část informantů vyjadřovala často až rasisticky o obyvatelích Janova. Janov leží na okraji města Litvínov. Po privatizaci se několikrát vystřídali vlastníci bytů. A současné době bydlí v Janově rozmanitá skupina lidí. Žijí zde Romové a neromové, ale například i lidé z jiných zemí Evropy, jako je Ukrajina nebo další země z východu. „I přestože osoby v nepříznivé sociální situaci nejsou koncentrovány jen v těchto lokalitách, pokračující stigmatizace urychluje postupný odliv osob v lepším socio-ekonomickém postavení a nárůst podílu osob s nižším vzděláním a obtížným uplatněním na trhu práce. Tento jev spolu s rostoucí prostorovou odděleností, která je u Janova ovlivněna periferním umístěním na kraji města a u Duchcova pokračujícím vylidňováním městského centra (Trlifajová L., F. Pospíšil, P. Kučera, B. Matyssová, B. Kissová. 2015: 15). Právě tato prostorová oddělenost je jedním z předpokladů sociální marginalizace. Situační analýza z roku 2009 k privatizaci bytových jednotek dodává: „skutečnou původní příčinou postupné deprivace sídliště Janov tak, jak jí pozorujeme dnes, byla privatizace zdejšího bytového fondu, resp. masivní transakce a spekulace s byty a domy na sídlišti Janov, uskutečňované zde během posledních zhruba patnácti let. Fakt, že se do sídliště soustředili sociálně slabí, často nevzdělaní, a tedy snadno manipulovatelní (v některých případech i negramotní) obyvatelé, je pomýlené vykládat jako pochybení či záměr těchto lidí. Za koncentrací těchto osob na sídlišti jsou přinejmenším morálně zodpovědná tehdejší vedení litvínovské radnice s krátkozrakou

sérií rozhodnutí o privatizaci sídlištního bytového fondu.“ (Socioklub 2009: 12)) To že to nelze vykládat jako pochybení nebo záměr lidí žijících v Janově si uvědomuje většina lidí, se kterými jsem o tom mluvil, na druhou stranu je stejně obviňovali ze spousty socio-ekonomických problémů.

Informant č. 6 z Litvínova k Janovu: „*Tak je to stejný jako tady ten Janov, tam jsou tyhle nepřizpůsobiví, cikáni. Do těchto paneláků se původně stěhovali lidé ze zaniklých obcí, to co se potvrdilo tak většina těch lidí zemřelo vlastně steskem tím, že se neměla, kam vrátit, neměli tu zahradu a ani nedostali pozůstatky ty své rodiny z toho hřbitova, to se nikdo za komunismu neptal, jestli jsou to tvoji předci tak si je vem, oni je vzali prostě na lopatu a odhodili dál, aby tam mohli těžit, tak oni prostě umírali steskem. No a ti původní lidi postupně poumírali, pak někdo z Prahy tady zkoupil ty byty, protože mu to přemýšlelo a koupil je levně no a o těch nepřizpůsobivých co byli v Praze vyinkasoval za státní dotace na bydlení příspěvek, no a takhle se ta generace tady obměnila.*“

Developeři, kteří v 90. letech skoupili panelové domy v Janově, měli pravděpodobně jasnou vizi, co chtějí v Janově dělat. Na příkladu sídliště Janov je vidět, jak gentrifikace v jiných městech může vytvářet sociálně vyloučené lokality. Zároveň vedení města začne jednat až platné době. Navíc tito developeři si určují vysoké nájem bytů, jelikož jsou si vědomi, že rodiny a lidé žijící v Janově jsou často v ekonomicky špatné situaci a stát jim vyplácí příspěvky na bydlení, a tudíž jim stát poskytuje peníze na tyto vysoké nájem. V současné době se město snaží vykupovat domy v Janově zpět do jeho vlastnictví.

V roce 2008 situace vygradovalo v násilné protesty neonacistického hnutí s názvem Dělnická strana, která protestovala v Litvínově a v Janově. Po tomto protestu se město rozhodlo situaci řešit, a přišlo s politikou nulové tolerance²⁰. Nulová tolerance bývá často

²⁰ Původní definice nulové tolerance jako bezpečnostní politiky aplikované v New Yorku vychází z teorie

kritizována za etnocentrický pohled na sociální problémy, často je zaměřená na jednu oblast či etnikum, v tomto případě na sídliště Janov. Tím prohlubuje sociální segregaci mezi Janovem a okolím.

Zároveň je Janov příkladem environmentálního rasismu, když dochází k se stěhování marginalizovaných skupin lidí z různých částí Česka do Janova, tedy do oblasti které je značně poznamenáno těžbou uhlí a ničením životního prostředí.

rozbitých oken. Podle této teorie¹ se nepostihování drobných přestupků na veřejném prostranství, jako je odhazování odpadků a jiné podoby znečišťování (popíjení alkoholu či užívání drog, hlasitá či vulgární komunikace, rychlá jízda v automobilech, žebrání, prostituce, poflakování se aj. přelévá do nárůstu páchání závažné trestné činnosti. Nepostihováním drobné kriminality je podle tohoto konceptu oslabována neformální společenská kontrola a případným pachatelům je tak dáváno najevo, že se o místní prostředí se nikdo nezajímá, tedy vzniká pocit „beztrestnosti“. Nulová tolerance byla poprvé využita v kontextu americké „války proti drogám“, kde signalizovala odhodlání soustavně a razantně postihovat obchod s ilegálními drogami. Následně byla využita v rámci kampaní vůči násilí páchanému na ženách, kde rovněž měla dát najevo naprostou nepřijatelnost násilí bez ohledu na jeho míru. Nejznámější je nicméně použití nulové tolerance k označení policejní strategie ve městě New Yorku poté, co se starostou stal Rudolpho Giuliani s programem slibujícím zlepšit kvalitu života ve městě. Za jeho vlády skutečně došlo k dramatickému poklesu kriminality, což Giuliani a jeho policejní komisař Williama J. Bratton jednoznačně přičítali změnám v organizaci NYPD. Mezitím se stal takzvaný „Newyorský zázrak“ legendou v oblasti kontroly kriminality, jež se brzy začala šířit na ostatní kontinenty. Zásadní význam měla v tomto ohledu nejen marketingová práce newyorských činitelů, ale také sympatizujících novinářů a konzervativních myšlenkových trustů (Trlifajová L., F. Pospíšil, P. Kučera, B. Matysová, B. Kissová. 2015: 10).

6 Závěr

Předkládaný antropologický výzkum se zabýval otázkou, jaké jsou možné souvislosti mezi povrchovou těžbou hnědého uhlí a sociální marginalizací, a to ve městech Horní Jiřetín a Litvínov. Částečně se věnoval historickému vývoji regionu, jelikož historie regionu v tomto případě je důležitým tématem pro pochopení současné situace. Marginalizováni byli lidé v tomto regionu celou druhou polovinu 20. století, kdy právě tato sociální marginalizace měla přímou spojitost s povrchovou těžbou hnědého uhlí.

V současné době již většinu sociálně negativních jevů nelze přímo spojovat se samotnou těžbou uhlí. Většina z těchto jevů se zakládá na systémových chybách či špatných politických rozhodnutích. Nicméně téma územních ekologických limitů těžby uhlí je stále aktuální, a to zejména mezi lidmi v Horním Jiřetíně, kde žijí původní usedlíci a mají tudíž velké citová pouta s tímto místem a také se jich případné prolomení limitů bezprostředně týká. V Horním Jiřetíně avšak žijí i lidé, které toto téma nezajímá, či naopak jsou pro prolomení limitů těžby a zbourání města. S těmito lidmi se mi nepodařilo realizovat rozhovor, nicméně podle několika mých informantů jsou tyto lidé údajně spolčeni s těžebními společnostmi, které usilují o prolomení limitů. Tuto informaci se mi nepodařilo potvrdit, je však logické, že to tyto lidé to nedělají pouze z obavy o budoucnost, kdy by společnost neměla čím topit.

Na druhou stranu lidé v Litvínově na otázku o územních limitech těžby často odpovídali rezignovaně, bez zájmu a jen velmi málo kdy se o toto téma zajímali. V Litvínově se jako hlavními problémy vztah mezi obyvateli Litvínova a obyvateli sociálně vyloučených lokalit. Tato problematika pro ně je v současnosti důležitější než zájem o životní prostředí.

Ve své práci jsem pracoval s koncepty environmentální antropologie a aktérství.

Konkrétně jsem se zabýval tím, k jakým negativním sociálním jevům dochází v Horním Jiřetíně a Litvínově a zda je možné hledat souvislosti s těmito jevy a těžbou uhlí. Od druhé poloviny 20. století docházelo v těchto oblastech k bezohlednému nakládání s obyvateli i krajinou. Je to patrné právě u skupin lidí, kterých se těžba uhlí či případné prolomení limitů těžby bezprostředně týká, jako jsou obyvatelé města Horní Jiřetín, u kterých se vyskytuje prekarizace bydlení či na zdravotní a hygienické externality těžby uhlí. Dalším příkladem je environmentální rasismus v podobě sestěhovávání marginalizovaných lidí z různých částí Česka do Janova, který přispívá k ghettoizaci sídliště.

Zároveň jsem se na celkovou problematiku snažil nahlížet s pohledu konceptu aktérství (agency), přičemž jsem se zaměřoval na environmentální aktérství, tedy jak lidé v Horním Jiřetíně a Litvínově jednají v otázkách životního prostředí, jak se staví k otázce územních ekologických limitů těžby, jaké mají vztahy k mocenským strukturám a jestli aktivně vystupují v těchto otázkách. Ani v Horním Jiřetíně a ani v Litvínově obyvatelé měst netvoří homogenní komunitu, ale žije zde hned několik skupin lidí, kteří se k těmto otázkám staví různorodě. Faktem však je, že v Horním Jiřetíně se většina lidí o životní prostředí zajímá, což dokládá i fakt, že se opakovaně ve městě volí zastupitelé, kteří mají kladný vztah k Hornímu Jiřetínu a zároveň aktivně vystupují proti těžbě uhlí či prolamování limitů těžby.

Obyvatelé Horního Jiřetína mají větší environmentální aktérství, což dáno geografickou polohou města, historickými událostmi a také složením obyvatel. Lidé v Horním Jiřetíně mají větší vazby na své domovy, tudíž se také různými způsoby snaží ovlivnit rozhodování a územních limitech těžby, dále pak participují na různých veřejných aktivitách, které upozorňují na absurditu prolamování těchto limitů. Na druhou stranu obyvatelé města Litvínov na problematiku těžby uhlí často reagují rezignovaně, ve většině případů je otázka posouvání limitů těžby ani vůbec nezajímá, jelikož se jich to bezprostředně nedotýká, ve městě jsou jiné problémy, politické, sociální a ekonomické. Toho také využívají politici a

těžební společnosti pro svůj prospěch, obyvatelé Litvínova jsou snáze ovlivnitelní například při volbách.

Literatura

Ahearn, L. M. 2001. Language and Agency. *Annual Review of Anthropology*.

Coumans C. 2011. Occupying Spaces Created by Conflict. *Anthropologist, Development NGOs, Responsible Investment, and Mining*. Chicago: The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.

Dissanayake, W, 1996. *Narratives of Agency: Self-Making in China, India, and Japan*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

ERIKSEN, T. H. 2006. *Engaging anthropology: the case for a public presence*. New York: Berg.

ERIKSEN, T. H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál.

Foucault, M. 1970. *The order of Things*. London: Tavistock.

Frank K. 2006. *Agency*. USA: SAGE Publications.

Hirt, T. 2012. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita.

Holifield R. 2001. *Defining environmental justice and environmental racism*. University of Georgia: Department of Geography. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2747/0272-3638.22.1.78> [28.6.2018].

Kurka B. 2015. *Severočeský hnědouhelný revír – historie, současnost, perspektivy*. Brno: Masarykova Universita. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/s0j0a/Diplomova_prace_-_SHR.pdf [28.6.2018].

- Novák, A. 2017. Tmavozelený svět: radikálně ekologické aktivity v České republice po roce 1989. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Knižnice sociologické literatury.
- Říha, M. kol. 2005. Územní ekologické limity těžby v SHP. Praha: Společnost pro krajinu.
- Selák, J. 2008. Analýza disparit v pokryvu modelového území Podkrušnohoří v porovnání s Českou republikou. Studia: OECOLOGICA.
- Socioklub (2009) Situační analýza sociálně vyloučených lokalit na území města Litvínova se zaměřením na sídliště Janov. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/dokumenty-pro-lokalitu-litvinov/situacni-analyza-soc-vyl-lokalit-na-uzemi-mesta-litvinova-se-zamerenim-na-sidl-janov-asz-2009/download> [28.6.2018].
- Sullivan. S. J. 1993. Environmental justice – what is to be done?. Dostupné z: <https://environs.law.ucdavis.edu/volumes/16/3/articles/sullivan.pdf> [28.6.2018].
- Štýs, S. 2013. Proměny Mostecka. Most: Statutární město Most.
- Townsend, P.K. 2000. Environmental anthropology: From pigs to policies. Prospect Heights, I11: Waveland Press.
- Trlifajová L., F. Pospíšil, P. Kučera, B. Matysová, B. Kissová. 2015. Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově. SPOT – Centrum pro společenské otázky, z.s. Dostupné z: http://centrumspot.cz/wp-content/uploads/2016/07/SPOT_-_vyzkumna_zprava_-_Nulova-tolerance-v-Litvinove-a-Duchcove.pdf [28.6.2018].
- Weintraub, I. 1994. Fighting Environmental Racism: a Selected Annotated Bibliography. California: University of California. Dostupné z: <https://escholarship.org/content/qt1qx663rf/qt1qx663rf.pdf> [28.6.2018].
- Wiedemann A. 2016. „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952. Praha: Prostor.

Zíková T. 2007. Rozvoj a rozvojová antropologie. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT).